

โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ลำดับที่ 228

ภาษาเพื่อความเข้าใจ: ภาษามลายูปัตตานี

กับการสร้างความสัมพันธ์ในพื้นที่พหุวัฒนธรรม

นูรีดา อิบนิสุลยมาน

ภาษาเพื่อความเข้าใจ:

ภาษามลายูปาตานี

กับการสร้างความสัมพันธ์ในพื้นที่พหุวัฒนธรรม

นุรีดา อิบนิสุลัยมาน

สาขาวิชาภาษามลายู ภาควิชาภาษาตะวันออก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

นุรีดา อิบนิสุลัยมาน

ภาษาเพื่อความเข้าใจ: ภาษามลายูปาตานีกับการสร้างความสัมพันธ์ในพื้นที่พหุวัฒนธรรม.--

กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2569.

194 หน้า.

1. ภาษามลายู 2. ภาษาศาสตร์สังคม. I. ชื่อเรื่อง.

306.442

ISBN 978-616-621-111-5

ภาษาเพื่อความเข้าใจ: ภาษามลายูปาตานีกับการสร้างความสัมพันธ์ในพื้นที่พหุวัฒนธรรม.

ผู้เขียน : นุรีดา อิบนิสุลัยมาน

ออกแบบหน้าปก : วณิชา อาแพงพันธ์

พิสูจน์อักษรและจัดรูปเล่ม : พิชชาพร โทณวรรณกร

จัดพิมพ์และจัดจำหน่ายโดย

โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พิมพ์ครั้งที่ 1

มิถุนายน 2569

สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

บทคัดย่อ

หนังสือ “ภาษาเพื่อความเข้าใจ: ภาษามลายูปาตานีกับการสร้างความสัมพันธ์ในพื้นที่พหุวัฒนธรรม” มีเป้าหมายเพื่อศึกษาบทบาทของภาษามลายูปาตานีในฐานะพลังทางสังคมและวัฒนธรรม ที่หล่อหลอมอัตลักษณ์และสร้างพลวัตความสัมพันธ์ในพื้นที่ชายแดนภาคใต้ของประเทศไทย โดยตั้งคำถามหลักว่า ภาษาท้องถิ่นมีปฏิสัมพันธ์อย่างไรกับภาษาไทยกลางในฐานะภาษาราชการ และผู้คนในพื้นที่ใช้ภาษาอย่างไรในการสร้างความเข้าใจและการอยู่ร่วมกัน ท่ามกลางบริบทที่มีความหลากหลายทางศาสนาและความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้าง

งานศึกษานี้อาศัยกรอบแนวคิดจากภาษาศาสตร์สังคม (sociolinguistics) และชาติพันธุ์วรรณา (ethnography) ในการวิเคราะห์ชุดบทสนทนาภาษามลายูปาตานีที่พัฒนาขึ้นจากข้อมูลภาคสนามใน 15 สถานการณ์ ได้แก่ บริบทครอบครัว ศาสนา การศึกษา ราชการ และกระบวนการยุติธรรม เพื่อศึกษาพลวัตการใช้ภาษา บทบาทของภาษาในการสร้างอัตลักษณ์และความสัมพันธ์ทางสังคม ตลอดจนกลยุทธ์ความสุภาพ (politeness strategies) ที่ผู้พูดใช้ในการสื่อสารภายใต้บริบทพหุวัฒนธรรม

แม้ชุดบทสนทนาที่ใช้ในการศึกษาจะมุ่งนำเสนอภาษามลายูปาตานีในลักษณะที่ค่อนข้างคงรูปเพื่อประโยชน์ด้านการเรียนการสอน แต่ในบริบทการใช้ภาษาจริงของพื้นที่ชายแดนภาคใต้ ผู้พูดมักมีการเลือกใช้หลายภาษาอย่างยืดหยุ่นตามบริบททางสังคม ประเด็นดังกล่าวจึงเป็นพื้นที่สำคัญสำหรับการศึกษาต่อยอดในอนาคต

ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่าภาษามลายูปาตานีทำหน้าที่สำคัญสามประการ ได้แก่ (1) เป็นรากฐานของอัตลักษณ์มลายูมุสลิมในพื้นที่ (2) เป็นเครื่องมือในการต่อรองเชิงอำนาจกับโครงสร้างรัฐและภาษาไทยกลาง และ (3) เป็นกลไกทางสังคมที่ช่วยส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ การศึกษานี้ยังได้พัฒนาแนวคิดใหม่จากฐานท้องถิ่น อาทิ แนวคิดเรื่อง “ความสุภาพในฐานะกลยุทธ์แห่งความกลมเกลียวทางสังคม” (politeness as social harmony strategy) ซึ่งเสนอการขยายกรอบการวิเคราะห์ความสุภาพจากมิติปัจเจกสู่มิติชุมชน และแนวคิด “อำนาจทางภาษาชาติพันธุ์-ศาสนา” (ethno-religious linguistic power) ที่อธิบายบทบาทของภาษาท้องถิ่นในการรักษาคัดค้านและสถานะของกลุ่มภายใต้บริบทของอำนาจที่ไม่สมมาตร

โดยสรุป หนังสือเล่มนี้มีคุณูปการสำคัญในด้านการพัฒนาทฤษฎีจากฐานความรู้ท้องถิ่น (local knowledge construction) และมีนัยสำคัญเชิงนโยบาย (Policy Implications) โดยเสนอให้มีการยอมรับ “สิทธิทางภาษา” (linguistic rights) และสนับสนุน “นโยบายภาษาเพื่อความครอบคลุม” (linguistic inclusion policy) โดยเฉพาะในกระบวนการสื่อสารของภาครัฐและภาค

การศึกษา ทั้งนี้เพื่อให้ภาษาเป็นกลไกสำคัญในการเสริมสร้างความไว้วางใจ ความยุติธรรมทางภาษา (linguistic justice) และสันติภาพที่ยั่งยืนในพื้นที่พหุวัฒนธรรม

คำสำคัญ: ภาษามลายูปาตานี, สังคมพหุวัฒนธรรม, ภาษาศาสตร์สังคม, กลยุทธ์ความสุภาพ, นโยบาย ภาษา

คำนำ

หนังสือ “ภาษาเพื่อความเข้าใจ: ภาษามลายูปาตานีกับการสร้างความสัมพันธ์ในพื้นที่พหุวัฒนธรรม” เล่มนี้เกิดขึ้นจากจุดร่วมระหว่างแรงบันดาลใจส่วนตัวกับความมุ่งมั่นทางวิชาการของผู้เขียนในฐานะลูกหลานชาวมลายูปาตานีที่เติบโตท่ามกลางร่องรอยของภาษาและวัฒนธรรมซึ่งสืบทอดจากบรรพบุรุษ แม้การศึกษาและการใช้ชีวิตในสังคมไทยจะทำให้ภาษาไทยกลางเข้ามามีบทบาทสำคัญในชีวิตประจำวันจนทำให้การใช้ภาษามลายูปาตานีลดลง แต่ภาษานี้ก็ยังคงเป็นรากฐานแห่งตัวตนและเป็นความทรงจำร่วมที่ฝังลึกในจิตใจของผู้เขียนเสมอมา

จุดเปลี่ยนสำคัญเกิดขึ้นเมื่อผู้เขียนตระหนักว่า เด็ก ๆ ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ส่วนใหญ่ยังคงเริ่มต้นชีวิตด้วยการพูดภาษามลายูปาตานีที่บ้าน แต่เมื่อเข้าสู่รั้วโรงเรียนหรือต้องติดต่อกับเจ้าหน้าที่รัฐกลับต้องเผชิญกับ “กำแพงภาษา” ซึ่งกลายเป็นอุปสรรคในการสื่อสาร นำไปสู่ความไม่เข้าใจ ความห่างเหิน และในบางกรณีอาจนำไปสู่ความขัดแย้งโดยไม่ตั้งใจ สภาพการณ์เช่นนี้ทำให้ผู้เขียนตระหนักชัดว่า “ภาษา” ไม่ใช่เพียงเครื่องมือสื่อสาร หากแต่เป็นหัวใจของการอยู่ร่วมกันและเป็นกลไกสำคัญของการสร้างสันติภาพ

ด้วยความตั้งใจที่จะลดช่องว่างทางภาษาและส่งเสริมความเข้าใจระหว่างรัฐกับประชาชน ผู้เขียนจึงได้เริ่มต้นเก็บข้อมูลภาคสนามจากชุมชนมลายูปาตานีตั้งแต่ปี พ.ศ. 2552 ทั้งจากหน่วยงานการศึกษา หน่วยงานสาธารณสุข หน่วยงานการปกครอง ตลอดจนชาวบ้าน และนำมาเรียบเรียงเป็นชุดบทสนทนาใน 15 สถานการณ์ในชีวิตประจำวัน บทสนทนาเหล่านี้ได้รับการพัฒนาให้เป็นสื่อการสอนเชิงปฏิบัติสำหรับบุคลากรภาครัฐ ครู สาธารณสุข และผู้ที่ทำงานในพื้นที่ เพื่อให้ภาษามลายูปาตานีทำหน้าที่เป็น “สะพาน” เชื่อมโยงความเข้าใจ ลดอคติ และเสริมสร้างความสัมพันธ์อันดีในสังคมพหุวัฒนธรรม

หนังสือเล่มนี้นำชุดบทสนทนาที่ได้เผยแพร่แล้วในชื่อ “บทสนทนาภาษาไทย-มลายูปาตานีเพื่อการสื่อสาร” มาใช้เป็นฐานข้อมูลหลักในการวิเคราะห์เชิงภาษาศาสตร์สังคม โดยมีเป้าหมายเพื่อทำความเข้าใจภาษามลายูปาตานีในฐานะ “ภาษาแห่งชีวิต” มีปฏิสัมพันธ์อย่างไรกับภาษาไทยกลาง ในฐานะ “ภาษาแห่งอำนาจ” และผู้พูดใช้กลยุทธ์ทางภาษาโดยเฉพาะกลยุทธ์ความสุภาพเพื่อรักษาอัตลักษณ์และต่อรองพื้นที่ของตนอย่างไร การวิเคราะห์นี้ไม่เพียงนำไปสู่การสังเคราะห์ข้อค้นพบที่สอดคล้องกับทฤษฎีสากล อาทิ ภาวะสองระดับภาษา (diglossia) ภาษาและอำนาจ (language and power) และทฤษฎีความสุภาพ (politeness theory) หากแต่ยังนำไปสู่การพัฒนาองค์ความรู้ใหม่จากฐานท้องถิ่นอีกด้วย

แม้ข้อมูลภาคสนามจะเก็บไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2552 แต่บริบทของบทสนทนาและรูปแบบการสื่อสารยังคงสอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้คนในพื้นที่ชายแดนใต้ในปัจจุบัน และช่วยให้เห็นพลวัตของภาษาและความสัมพันธ์ทางสังคมในห้วงเวลาหนึ่งที่มีนัยสำคัญ งานเขียนเล่มนี้จึงใช้ข้อมูลดังกล่าวเป็นฐานในการวิเคราะห์เชิงลึกและตีความใหม่ผ่านกรอบแนวคิดร่วมสมัย เพื่อสังเคราะห์บทเรียนที่ยังมีความหมายต่อสังคมในปัจจุบัน

เพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพอย่างเป็นระบบ หนังสือเล่มนี้เริ่มต้นจากบทที่ 1 ถึง 2 ด้วยการวางกรอบแนวคิดทางภาษาศาสตร์สังคม (sociolinguistics) และวัฒนธรรมศึกษา (cultural studies) ที่เกี่ยวข้องกับภาษา อัตลักษณ์ อำนาจ และความสัมพันธ์ทางสังคม ในบทที่ 3 ถึง 5 ผู้เขียนได้วิเคราะห์ชุดบทสนทนาที่เรียบเรียงขึ้นโดยอ้างอิงข้อมูลภาคสนามใน 15 บริบททางสังคม ซึ่งถูกจัดกลุ่มและตีความภายใต้กรอบ “บริบททางสังคม” เช่น บริบทครอบครัว การศึกษา ศาสนา ระบบราชการ และพื้นที่บริการสาธารณะ แนวทางนี้ช่วยให้เห็นชัดว่า ผู้พูดภาษามลายูปาตานีใช้ภาษาในการเจรจาอัตลักษณ์ ต่อรองอำนาจ และรักษาความสัมพันธ์กับผู้ฟังในบริบทต่าง ๆ ของชีวิตประจำวันอย่างไร

บทที่ 6 ของหนังสือเล่มนี้ทำหน้าที่สังเคราะห์บทเรียนทางภาษาศาสตร์และสังคมจากการวิเคราะห์บริบท (domains) ต่าง ๆ ที่ปรากฏในชุดบทสนทนา โดยพัฒนาแนวคิดใหม่จากฐานท้องถิ่น เช่น “กลยุทธ์แห่งความกลมเกลียวทางสังคม” (social harmony strategy) และ “อำนาจทางภาษาชาติพันธุ์ศาสนา” (ethno-religious linguistic power) ซึ่งช่วยขยายขอบเขตความเข้าใจว่าภาษามลายูปาตานีทำหน้าที่เป็นทั้งเครื่องมือของอัตลักษณ์ การต่อรอง และการอยู่ร่วมกันในบริบทชายแดน

ขณะที่บทที่ 7 นำเสนอข้อเสนอเชิงนโยบายและข้อเรียนรู้ทางวิชาการ โดยมองว่าภาษาไม่เพียงเป็นระบบการสื่อสาร หากแต่ยังเป็น “กลไกของความยุติธรรมทางภาษา” (linguistic justice) และ “นโยบายแห่งการอยู่ร่วมกัน” (policy of coexistence) ที่รัฐควรส่งเสริม โดยเฉพาะในด้านการศึกษาและงานราชการ หากภาษามลายูปาตานีได้รับการยอมรับและใช้อย่างเท่าเทียมในระบบราชการจะช่วยลดความเหลื่อมล้ำด้านการสื่อสาร และเสริมสร้างสันติภาพอย่างยั่งยืนจากฐานรากของสังคมพหุวัฒนธรรม

หนังสือเล่มนี้จึงเป็นผลลัพธ์ของความพยายามในการสร้างองค์ความรู้จากฐานชุมชน (local knowledge construction) เพื่อเปิดพื้นที่ใหม่ให้กับภาษาศาสตร์สังคม (sociolinguistics) ในบริบทของชายแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พร้อมเสนอกรอบคิดใหม่ที่มองภาษาไม่ใช่เพียงทรัพยากรของรัฐ แต่เป็นทุนทางวัฒนธรรมของผู้คนซึ่งสมควรได้รับการสนับสนุนอย่างเสมอภาค

ผู้เขียนหวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือเล่มนี้จะไม่เพียงเป็นผลงานวิชาการที่มีความลุ่มลึกในสาขาภาษาศาสตร์สังคมและมลายูศึกษาเท่านั้น หากแต่ยังเป็นคู่มือเชิงปฏิบัติสำหรับผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่ที่

ต้องการใช้ภาษาเป็นพลังบวกในการสร้างความเข้าใจ ความไว้วางใจ และการอยู่ร่วมกันอย่างเคารพในความแตกต่างเพื่อร่วมกันขับเคลื่อนสังคมที่สงบสุขและยั่งยืน

สุดท้ายนี้ผู้เขียนขอแจ้งให้ทราบว่า ในกระบวนการจัดทำต้นฉบับหนังสือเล่มนี้ผู้เขียนได้ใช้เครื่องมือปัญญาประดิษฐ์ ได้แก่ ChatGPT Plus (GPTs: ScholarGPT และ SciSpace) เพื่อช่วยในการค้นหาเอกสาร ระดมความคิด จัดโครงสร้างเนื้อหา สรุปรประเด็น และปรับภาษา ตัวอย่างคำสั่งที่ใช้ ได้แก่ “ช่วยเสนอทฤษฎีทางภาษาศาสตร์สังคมในการวิเคราะห์บทสนทนาภาษามลายูปาดานี” “ช่วยค้นหาหนังสือและบทความเกี่ยวกับ...” “ช่วยสรุปรประเด็นของบทความชิ้นนี้” และ “ช่วยเสนอแนวทางวิเคราะห์ข้อมูล” ทั้งนี้ผลลัพธ์ที่ได้ถูกนำมาพิจารณา ตรวจสอบ ปรับแก้ และเรียบเรียงใหม่โดยผู้เขียนทั้งหมด และผู้เขียนขอรับผิดชอบต่อนเนื้อหา ความถูกต้อง และข้อสรุปทั้งหมดในหนังสือฉบับนี้แต่เพียงผู้เดียว

นุรีดา อิบนิสลุyman

สาขาวิชาภาษามลายู ภาควิชาภาษาตะวันออก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พฤษภาคม พ.ศ. 2569

สารบัญ

บทคัดย่อ	i
คำนำ	iii
บทที่ 1 ภาษากับความทรงจำและภูมิทัศน์ของชุมชน	1
1.1 ภาษาในฐานะความทรงจำและอัตลักษณ์ของกลุ่ม	1
1.2 การสื่อสารในพื้นที่พหุวัฒนธรรม: สะพานหรือกำแพง	1
1.3 คำถามหลัก สมมติฐานและเป้าหมายของหนังสือ	2
1.4 ภาษามลายูปาตานีในฐานะ “ภาษาแห่งชีวิต”	3
บทที่ 2 ภาษาในบริบทอำนาจและอัตลักษณ์: ชุดแนวคิดสำหรับการมองโลกภาษา	5
2.1 บทนำ: เมื่อภาษาไม่เป็นกลาง	5
2.2 ชุดแนวคิดภาษาศาสตร์สังคม	7
2.3 ภาษาและอัตลักษณ์ในพื้นที่พหุวัฒนธรรม	14
2.4 ภาษาและอำนาจ: การจัดลำดับความเหนือกว่าและการปิดกั้น	19
2.5 กรณีศึกษา: ภาษามลายูปาตานีในฐานะพื้นที่ของอำนาจและความหวัง	22
2.6 มองภาษาในพื้นที่สาธารณะ: ภูมิทัศน์ทางภาษา	25
2.7 สรุปบท: การสร้างชุดเครื่องมือเชิงแนวคิดจากฐานท้องถิ่น	26
บทที่ 3 เมื่อบทสนทนากลายเป็นพื้นที่ของการวิเคราะห์: ที่มา ความหมาย และวิธีวิเคราะห์	28
3.1 จุดเริ่มต้นของชุดบทสนทนา: บันทึกจากภาคสนามปี พ.ศ. 2552	28
3.2 ความน่าเชื่อถือของชุดบทสนทนาและสถานะทางวิชาการ	31
3.3 ข้อจำกัดและศักยภาพของชุดบทสนทนาแบบไทย-มลายูปาตานี	32
3.4 วิธีการวิเคราะห์ชุดบทสนทนา	33
บทที่ 4 รากฐานอัตลักษณ์และสังคม: ภูมิหลังภาษาและวัฒนธรรมมลายูปาตานี	41
4.1 ภาษามลายูปาตานีในฐานะสายใยวัฒนธรรมและอัตลักษณ์	41

4.2 ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และลักษณะทางภาษาศาสตร์	42
บทที่ 5 เสียงจากบทสนทนา: การสื่อสารใน 15 บริบททางสังคม.....	52
5.1 การจำแนกบริบทของภาษา	55
5.2 ภาษาในบริบทของรัฐและบริการสาธารณะ	56
5.3 ภาษากับสายใยชุมชน	88
5.4 ภาษาในบริบทศาสนาและอัตลักษณ์ทางความเชื่อ	117
5.5 ภาษาในการดูแลชีวิต	131
บทที่ 6 ภาษามลายูปาดานีในฐานะสะพาน: การถอดบทเรียนเพื่อความเข้าใจและการอยู่ร่วมกัน	144
6.1 ภาษามลายูปาดานีกับอัตลักษณ์วัฒนธรรม	144
6.2 การสื่อสารสองภาษา: ความท้าทายและความเป็นไปได้	151
6.3 กลยุทธ์ความสุภาพ: กลไกเชิงภาษาในการเชื่อมโยงรัฐกับชุมชน.....	154
6.4 ภาษาในฐานะพื้นที่ต่อรอง: อำนาจ อัตลักษณ์ และการอยู่ร่วมกัน.....	156
บทที่ 7 ภาษาในฐานะทุนทางวัฒนธรรมและเครื่องมือของการอยู่ร่วม.....	158
7.1 บทเรียนจากภาษาในชีวิตจริง.....	159
7.2 ความรู้จากเสียงของผู้คน.....	161
7.3 ภาษากับนโยบายสาธารณะ.....	164
7.4 ภาษาเพื่ออนาคตร่วมกันของสังคมพหุวัฒนธรรม	166
7.5 ข้อเสนอเชิงนโยบายด้านภาษาในบริบทจังหวัดชายแดนภาคใต้.....	167
บรรณานุกรม.....	171
ดัชนี	179

บทที่ 1

ภาษากับความทรงจำและภูมิทัศน์ของชุมชน

1.1 ภาษาในฐานะความทรงจำและอัตลักษณ์ของกลุ่ม

ภาษามีได้เป็นเพียงระบบสัญลักษณ์สำหรับแลกเปลี่ยนข้อมูลในชีวิตประจำวันเท่านั้น แต่ภาษายังเป็นพาหนะของความทรงจำร่วม (shared memory) วัฒนธรรม และอัตลักษณ์ของชุมชน ภาษาจึงทำหน้าที่สองประการควบคู่กัน คือ เป็น “คลังความทรงจำ” และเป็น “เครื่องหมายอัตลักษณ์” ที่บ่งชี้ว่า “เราคือใคร” และ “เรามาจากไหน”

ผลงานสำคัญของ Joshua A. Fishman (1991) ได้แสดงให้เห็นว่าภาษาแม่ (mother tongue) ในชุมชนที่มีการสืบทอดรุ่นต่อรุ่น เป็นปัจจัยสำคัญของความต่อเนื่องของกลุ่ม (community continuity) เมื่อภาษาท้องถิ่นยังถูกใช้ในครอบครัว พิธีกรรม วิถีชีวิต และประเพณีชุมชน ภาษานั้นจึงไม่สูญหาย แม้จะมีแรงกดดันจากภาษาราชการหรือภาษามาตรฐานก็ตาม

ในบริบทของชุมชนมลายูปาตานี คำเรียกขานแบบดั้งเดิม (kinship terms) เช่น “เปาะจิ” ที่ใช้เรียกลุงหรือญาติผู้ใหญ่ และคำทักทาย “อาปอ คอบา” (เป็นอย่างไรบ้าง) มิใช่เพียงถ้อยคำทั่วไป แต่เป็นร่องรอยของความทรงจำทางวัฒนธรรมที่สะท้อนถึงความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ ความเคารพ และความเป็นชุมชน เมื่อผู้คนใช้คำเหล่านี้พวกเขาไม่ได้เพียงแค่สื่อสารแต่พวกเขา “ยืนยันอัตลักษณ์” และ “ยืนยันความต่อเนื่องของวิถีชีวิต”

แนวคิดของ William Labov (1972b) ที่ศึกษาภาษาทางสังคมชี้ว่า การเลือกใช้ภาษาในแต่ละสถานการณ์สะท้อนโครงสร้างเชิงอำนาจและความสัมพันธ์ทางสังคม (social stratification) ในกรณีสังคมมลายูปาตานี ภาษาไทยกลางอาจถูกจัดให้อยู่ในภาษาของรัฐเป็น “ภาษาแห่งอำนาจ” ขณะที่ภาษามลายูปาตานีถูกจำกัดให้อยู่ในบ้าน ชุมชน และในพิธีกรรมทางศาสนา การที่ผู้คนยังคงใช้ภาษามลายูในหมู่บ้าน มัสยิด หรือครอบครัวจึงไม่ใช่เรื่องบังเอิญ แต่เป็น “การยืนยัน” ว่ายังมี “ความเป็นมลายู” ที่ดำรงอยู่ท่ามกลางการแข่งขันทางภาษาและอำนาจ

ด้วยเหตุนี้ภาษาในที่นี้ไม่ได้เป็นเพียงเสียงและคำศัพท์เท่านั้น แต่เป็น “พลังทางวัฒนธรรม” ที่สะสมความทรงจำ ประสบการณ์ และอัตลักษณ์ของชุมชนไว้

1.2 การสื่อสารในพื้นที่พหุวัฒนธรรม: สะพานหรือกำแพง

ในสังคมพหุวัฒนธรรมซึ่งมีผู้คนหลายเชื้อชาติหลายภาษาอย่างพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้ของไทย การสื่อสารมิใช่เพียงการแลกเปลี่ยนข้อมูลแต่เป็น “ตัวกำหนดความสัมพันธ์ทางสังคม ความเข้าใจ และการอยู่ร่วมกัน”

เมื่อรัฐและสังคมใช้ภาษาไทยกลางเป็นภาษาของการศึกษา การบริการสาธารณะ และภาษาของการสื่อสารกับรัฐ ประชาชนที่ใช้ภาษาท้องถิ่นอาจมองว่าการสื่อสารกับรัฐหรือสถาบันกลายเป็นเรื่องยากซึ่งนำไปสู่ “ช่องว่างทางภาษา” ที่อาจกลายเป็น “ช่องว่างทางความเข้าใจ” และ “ความไม่ไว้วางใจ” ได้ สุวิไล เปรมศรีรัตน์ (2553) กล่าวไว้ว่า การมีระบบการศึกษาที่ไม่สอดคล้องกับภาษาท้องถิ่นอาจสร้างความเหลื่อมล้ำทางสังคมและวัฒนธรรม

ภาษาศาสตร์สังคมจาก Charles A. Ferguson (1959) แนะนำแนวคิด “ภาวะภาษาสองระดับ” (Diglossia) ซึ่งอธิบายการมี “สองรูปแบบภาษา” ที่อยู่เคียงข้างกันในสังคมเดียว ภาษาหนึ่งสำหรับบริบท “สูง หรือ เป็นทางการ” (High-variety) และอีกภาษาหนึ่งสำหรับบริบท “ล่าง ใช้ในบริบททั่วไป หรือ เป็นบริบททางสังคมและวิถีชีวิต” (Low-variety) ในกรณีชายแดนใต้ H-variety คือภาษาไทยกลาง ในบริบทราชการ การศึกษา สื่อ และพิธีทางการ ส่วน L-variety คือภาษามลายูปาตานีที่ใช้ในบ้าน ชุมชน ตลาด และพิธีกรรม

นักภาษาศาสตร์อย่าง John J. Gumperz (1982) ได้ขยายแนวคิดนี้ไปสู่ปรากฏการณ์การสลับภาษาและการผสมภาษา (code-switching and code-mixing) ที่ผู้พูดใช้เพื่อตอบสนองต่อบริบททางสังคม การสื่อสาร และอัตลักษณ์ บางครั้งเพื่อแสดงความเป็นทางการ บางครั้งเพื่อสร้างความใกล้ชิดหรือแสดงความเป็นกลุ่ม

ดังนั้นการสื่อสารในพื้นที่พหุวัฒนธรรมเช่นนี้ภาษาจึงอาจกลายเป็น “สะพาน” ที่เชื่อมผู้คนให้เข้าใจกัน หรือ กลายเป็น “กำแพง” ที่แบ่งกลุ่มภาษาที่ใช้และรูปแบบที่เลือก สามารถแสดงอำนาจสถานะ และความแตกต่าง

1.3 คำถามหลัก สมมติฐานและเป้าหมายของหนังสือ

เพื่อให้การวิเคราะห์มีทิศทางชัดเจน หนังสือเล่มนี้ตั้งคำถามนำว่า

- 1) ภาษามลายูปาตานีในฐานะภาษาท้องถิ่นของชุมชนชายแดนใต้ มีบทบาทอย่างไรในการสร้าง “ความเข้าใจร่วม (mutual understanding)” ระหว่างชุมชนกับรัฐ
- 2) การใช้ภาษาในชีวิตประจำวัน เช่น การทักทาย การเรียกญาติ การสนทนาในตลาด การสื่อสารในมัสยิด เป็นกลไกทางสังคมอย่างไรที่หล่อหลอมอัตลักษณ์และความสัมพันธ์
- 3) ผู้พูดใช้กลยุทธ์ทางภาษาและกลยุทธ์ความสุภาพ (politeness strategies) เพื่อจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจ อัตลักษณ์ทางสังคม และความขัดแย้งในบริบทพหุวัฒนธรรมอย่างไร

เราสามารถพัฒนาแนวคิดใหม่จากภูมิปัญญาท้องถิ่น (local knowledge) เพื่อออกแบบ “ภาษาเพื่อความเข้าใจ” ที่สอดคล้องกับบริบทพหุวัฒนธรรมได้หรือไม่ จากคำถามเหล่านี้ หนังสือเล่มนี้มุ่งหวังที่จะ

- 1) วิเคราะห์และตีความชุดบทสนทนาใน 15 บริบททางสังคม ที่มีใช่เป็นเพียงการบันทึกถ้อยคำเท่านั้น หากแต่เพื่อเข้าใจพลวัตของภาษาในวิถีชีวิต
- 2) เข้าใจกลยุทธ์ทางภาษา โดยเฉพาะกลยุทธ์ความสุภาพ ที่ผู้พูดใช้เพื่อรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมและอัตลักษณ์
- 3) อธิบายบทบาทของการสลับภาษาและการผสมภาษา ในฐานะทรัพยากรเชิงอัตลักษณ์ และกลไกต่อรองทางสังคม
- 4) เสนอกรอบแนวคิดใหม่ “ภาษาเพื่อความเข้าใจ” ที่ยืนอยู่บนฐานของภาษาแม่ ชุมชน และความหลากหลายทางวัฒนธรรม

1.4 ภาษามลายูปาตานีในฐานะ “ภาษาแห่งชีวิต”

ในชีวิตจริงของคนมลายูปาตานี ภาษามลายูปาตานีปรากฏอยู่ในทุกมิติตั้งแต่การพูดคุยในครอบครัว การเรียกญาติ การสื่อสารในตลาด ไปจนถึงการอ่านคุตบะฮ์ (เทศน์) ในมัสยิด และการสอนศาสนาในโรงเรียนตาดีกา

ตามแนวคิดของ Fishman (1991) ความอยู่รอดของภาษาไม่ได้วัดจากเอกสารหรือหนังสือที่พิมพ์ แต่วัดจากการที่ภาษานั้นยังถูกใช้ใน “ชีวิตจริง” (real-life domains) ในครอบครัว ตลาด และชุมชน การใช้งานของภาษามลายูปาตานีในวัยเด็ก บทเทศน์ การสอนและถ่ายทอดศาสนา และบทสนทนาในชีวิตประจำวัน จึงสะท้อนถึง “ความต่อเนื่องของความเป็นมลายู” เป็นภาษาที่ให้ความรู้สึกเป็นเจ้าของ เป็นรากฐานทางจิตใจ และเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นชุมชน

มากไปกว่านั้น การที่คนในชุมชนยังคงใช้ภาษามลายูปาตานีในพิธีกรรม ศาสนา และบทสนทนา แม้จะอยู่ในสังคมที่ภาษาไทยกลายเป็น “ภาษาแห่งอำนาจ” แสดงให้เห็นว่า ภาษาท้องถิ่นมิได้ถูกทิ้ง แต่ถูกจัดวางอย่างมีนัยสำคัญใน “พื้นที่ของความหมาย” ที่ลึกซึ้งกว่า กล่าวคือ เป็นพื้นที่ที่ภาษาไม่ได้ทำหน้าที่เพียงถ่ายทอดสาร แต่เป็นกลไกในการธำรงอัตลักษณ์ สร้างความสัมพันธ์ และถ่ายทอดโลกทัศน์ของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

“พื้นที่ของความหมาย” ในที่นี้ มิได้หมายถึงเพียงบริบทของการใช้ภาษา หากแต่เป็นพื้นที่เชิงสัญลักษณ์ที่ภาษาเชื่อมโยงกับความทรงจำร่วม ความศรัทธา และคุณค่าทางวัฒนธรรมของผู้พูดอย่างแนบแน่น การเลือกใช้ภาษามลายูปาตานีในบริบทดังกล่าวจึงไม่ใช่เพียงการสื่อสารเพื่อให้เข้าใจ แต่เป็นการ “ยืนยันความเป็นเรา” ผ่านถ้อยคำที่มีน้ำหนักทางอัตลักษณ์และอารมณ์ ซึ่งภาษาอื่นไม่อาจถ่ายทอดได้อย่างเท่าเทียม

ในมิตินี้ ภาษาแต่ละภาษามีได้มีสถานะเท่ากัน แต่ถูกจัดวางอยู่ในระเบียบของอำนาจและความหมายที่แตกต่างกัน ภาษาไทยอาจทำหน้าที่ในฐานะภาษาของรัฐ ความเป็นทางการ และการเข้าถึงทรัพยากร ขณะที่ภาษามลายูปาตานีทำหน้าที่ในฐานะภาษาแห่งชีวิต ภาษาของความสัมพันธ์

ความศรัทธา และความเป็นชุมชน การดำรงอยู่ควบคู่กันของสองภาษานี้จึงมิใช่เพียงปรากฏการณ์ของการสลับภาษา หากแต่เป็นกระบวนการจัดวางภาษา (linguistic positioning) ที่ผู้พูดใช้เพื่อต่อรองทั้งอำนาจและอัตลักษณ์ในชีวิตประจำวัน

ดังนั้นการใช้ภาษามลายูปาตานีใน “พื้นที่ของความหมาย” จึงมิใช่การถอยกลับสู่ความเป็นท้องถิ่น หากแต่เป็นการอ้างพื้นที่ของตัวตนที่มีคุณค่า เป็นการรักษาเสียงของชุมชนท่ามกลางโครงสร้างอำนาจที่กว้างกว่า และเป็นหลักฐานสำคัญที่ยืนยันว่า ภาษาไม่ได้ดำรงอยู่เพียงเพื่อการสื่อสาร แต่เพื่อการดำรงอยู่ของความเป็นมนุษย์ในมิติทางวัฒนธรรมและสังคมอย่างแท้จริง

บทสรุป

บทที่ 1 นี้วางรากฐานสำคัญให้กับหนังสือทั้งเล่ม โดยชี้ให้เห็นว่าภาษาไม่ใช่เพียงระบบของคำ ไวยากรณ์ หรือโครงสร้างทางภาษาศาสตร์เท่านั้น หากแต่เป็นพลังทางวัฒนธรรม ความทรงจำ และอัตลักษณ์ที่ฝังแน่นอยู่ในชีวิตประจำวันของผู้คน โดยเฉพาะในบริบทของพื้นที่พหุวัฒนธรรมซึ่งภาษาทำหน้าที่เป็นเครื่องมือสำคัญในการเจรจาอำนาจ ความเข้าใจ และการอยู่ร่วมกันท่ามกลางความหลากหลาย

ในบริบทของจังหวัดชายแดนใต้ ภาษามลายูปาตานีแม้จะอยู่ภายใต้อิทธิพลของภาษาราชการ และอุดมการณ์ทางภาษาแบบรวมศูนย์ แต่ก็ยังคงดำรงอยู่อย่างมีชีวิตชีวาในปฏิบัติการสื่อสารของผู้คน เป็น “ภาษาชีวิต” ที่ไม่เพียงใช้ในการพูดคุย หากแต่ทำหน้าที่หล่อเลี้ยงอัตลักษณ์ ความรู้สึกเป็นเจ้าของพื้นที่ และความต่อเนื่องทางวัฒนธรรมของชุมชนมลายูมุสลิมในภูมิภาค

ดังนั้นการศึกษาภาษาในบทต่อ ๆ ไปของหนังสือเล่มนี้ จะไม่จำกัดอยู่เพียงการวิเคราะห์โครงสร้างทางภาษา แต่จะพิจารณาบทบาทเชิงสังคม อำนาจ ความสัมพันธ์เชิงอัตลักษณ์ และความหมายทางวัฒนธรรมที่ฝังอยู่ในภาษาและการใช้ภาษาในชีวิตจริง

บทถัดไปจะเป็น “ชุดแนวคิดทางทฤษฎี” ที่จำเป็นสำหรับการมองโลกภาษาในฐานะพื้นที่ของอำนาจและอัตลักษณ์ เพื่อเป็นเครื่องมือในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางภาษาในบริบทพหุวัฒนธรรม และเตรียมความพร้อมสำหรับการวิเคราะห์ชุดบทสนทนา ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของหนังสือเล่มนี้

บทที่ 2

ภาษาในบริบทอำนาจและอัตลักษณ์:

ชุดแนวคิดสำหรับการมองโลกภาษา

2.1 บทนำ: เมื่อภาษาไม่เป็นกลาง

ในสังคมไทยโดยทั่วไปมักมองภาษาไทยกลางว่าเป็น “ภาษากลาง” ซึ่งมีสถานะเป็นภาษาราชการ และเป็นสื่อกลางของการเรียนรู้ในระบบการศึกษา การสื่อสารทางราชการ และการบริหารประเทศ การใช้ภาษาไทยจึงถือว่าเป็น “เรื่องปกติ” โดยไม่ถูกตั้งคำถามมากนัก ทว่าความเป็นจริงที่ปรากฏในพื้นที่ที่พัฒนาธรรมอย่งชายแดนใต้ของประเทศไทยกลับเผยให้เห็นว่า “ภาษาไม่เคยเป็นกลาง” ภาษาไม่ใช่เพียงเครื่องมือที่ผู้คนหยิบใช้เพื่อการสื่อสารอย่างเท่าเทียม หากแต่เป็นกลไกที่ฝังอยู่ในความสัมพันธ์เชิงอำนาจ การนิยามความจริง และการควบคุมความหมายในสังคม

หนังสือเล่มนี้จึงเริ่มต้นจากจุดยืนสำคัญว่า ภาษาไม่อาจมองได้ว่าเป็นเพียงระบบถ้อยคำหรือโครงสร้างทางไวยากรณ์ หากแต่เป็น “การกระทำทางสังคม” (social action) ที่เกิดขึ้นภายในโครงสร้างวัฒนธรรม สถาบัน และอำนาจ แนวคิดนี้สอดคล้องกับมุมมองทางภาษาศาสตร์สังคมที่มองว่า ทุกการใช้ภาษาคือการเลือกที่มีความหมาย ทั้งในเชิงความสัมพันธ์ การแสดงอัตลักษณ์ และการจัดวางบทบาทระหว่างผู้พูดกับผู้ฟัง (อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, 2556)

โดยเฉพาะในพื้นที่ชายแดนใต้ของประเทศไทย ซึ่งผู้คนใช้ภาษามลายูปาตานีเป็นภาษาแม่ แต่ต้องดำรงชีวิตภายใต้โครงสร้างของรัฐที่ใช้ภาษาไทยเป็นหลัก ความตึงเครียดทางภาษาไม่ได้เกิดขึ้นจากตัวภาษาเอง แต่เกิดจากระบบที่ทำให้ภาษาใดภาษาหนึ่งมีอำนาจเหนือกว่าอีกภาษาหนึ่ง การที่ภาษาหนึ่งถูกใช้ในศาล โรงเรียน หรือระบบราชการ ในขณะที่อีกภาษาหนึ่งถูกจำกัดอยู่ในบ้าน มัสยิด หรือชุมชน เป็นตัวสะท้อนชัดเจนว่า ภาษาเกี่ยวข้องกับการเข้าถึงสิทธิ ความรู้ และอำนาจ

ภาษาจึงไม่ใช่เพียงเครื่องมือสื่อสาร หากแต่เป็นเครื่องมือของการควบคุม การยืนยันตัวตน หรือแม้กระทั่งการต่อต้านภาวะที่ถูกกดทับ การเลือกใช้ภาษาใด การเปลี่ยนภาษา หรือแม้แต่การเงียบไม่พูด ล้วนเป็นการกระทำที่มีนัยยะเชิงอำนาจทั้งสิ้น สอดคล้องกับแนวคิดของศิริพร ภักดีผาสุข (2565) ที่มองว่า ภาษาไม่ได้ทำหน้าที่เพียงเพื่อการสื่อสาร หากยังเป็นพื้นที่ของการประกอบสร้างอัตลักษณ์ และการจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของผู้พูดในสังคม การเลือกใช้ภาษาในแต่ละบริบทจึงสะท้อนทั้งความสัมพันธ์ทางสังคม อำนาจ และความหมายทางวัฒนธรรมที่แฝงอยู่ในการสื่อสาร

เมื่อพิจารณาจากประสบการณ์ของผู้พูดภาษามลายูปาตานีในสถานการณ์ต่าง ๆ ตั้งแต่โรงเรียน โรงพยาบาล ไปจนถึงสถานีตำรวจหรือศาล เราจะพบว่า “ภาษา” มิได้มีสถานะที่เป็นกลาง

ในชีวิตของพวกเขา หากแต่เป็นด้านตรวจแห่งอัตลักษณ์ เป็นตัววัดว่าใครมีสิทธิเข้าถึงบริการหรือระบบราชการและใครที่ต้องเผชิญกับอุปสรรคทางภาษาอย่างเจียบัง

ดังนั้นการศึกษาภาษาในหนังสือเล่มนี้จึงเป็นการชวนให้มองภาษาผ่านเลนส์ของอำนาจและอัตลักษณ์ ไม่ใช่เพื่อกล่าวโทษภาษาใด หากแต่เพื่อเข้าใจโครงสร้างเบื้องหลังของความไม่เท่าเทียมที่เกิดขึ้นจากการเลือกใช้หรือไม่ใช้ภาษาใดภาษาหนึ่งในพื้นที่ที่หลากหลายทางวัฒนธรรม และเพื่อเปิดทางไปสู่การออกแบบนโยบายการใช้ภาษา และการอยู่ร่วมกันที่เคารพเสียงของทุกกลุ่มในสังคมอย่างแท้จริง

2.1.1 ภาษาในฐานะการปฏิบัติทางสังคม

ภาษาไม่อาจถูกมองว่าเป็นระบบที่ดำรงอยู่อย่างอิสระและแยกขาดจากบริบททางสังคม หากแต่เป็นส่วนหนึ่งของการปฏิบัติทางสังคมที่ฝังอยู่ในโครงสร้างอำนาจ ความสัมพันธ์ และวัฒนธรรมของผู้ใช้ภาษา แนวคิดของ Hymes (1974) ชี้ให้เห็นว่า การศึกษาภาษาไม่อาจจำกัดอยู่เพียงระบบไวยากรณ์หรือรูปภาษาเท่านั้น แต่ต้องพิจารณาภาษาในฐานะการสื่อสารที่เกิดขึ้นจริงในสถานการณ์ทางสังคม ขณะที่ Blommaert (2005) เน้นว่าการใช้ภาษาย่อมสัมพันธ์กับเงื่อนไขทางสังคมและอำนาจอย่างแยกไม่ออก ดังนั้นการใช้ภาษาจึงมิใช่เพียงการเลือกถ้อยคำให้ถูกต้องตามหลักภาษา หากยังเป็นวิธีที่ผู้คนใช้ภาษาเพื่อสร้างความหมาย ดำเนินความสัมพันธ์ และบรรลุเป้าหมายทางสังคมในบริบทต่าง ๆ

ตัวอย่างเช่น การกล่าวทักทายในวัฒนธรรมมลายูมุสลิมมีความเกี่ยวข้องกับมารยาท ความสุภาพ และหลักศาสนาอิสลาม ผู้พูดต้องเลือกคำให้เหมาะสม เช่น ใช้คำทักทายแบบศาสนา (As-salamu alaykum) มากกว่าคำสวัสดีแบบไทยทั่วไป ซึ่งแสดงให้เห็นว่า “การใช้ภาษา” มิใช่เรื่องเป็นกลาง แต่สะท้อนทั้งศรัทธาและสถานะของผู้พูด

แนวคิดนี้ยังสอดคล้องกับ Bourdieu (1991) ที่เห็นว่าการใช้ภาษาไม่ใช่เพียงการสื่อสาร หากเป็นการปฏิบัติทางสังคมที่สัมพันธ์กับอำนาจและสถานะของผู้พูด ผู้พูดจึงต้องมี “ทุนทางภาษา” (linguistic capital) ที่ได้รับการยอมรับในสังคมนั้น ๆ มิฉะนั้นอาจถูกมองว่าพูดไม่ถูกที่ไม่ถูกกาลเทศะ หรือถูกกีดกันจากการมีส่วนร่วมทางสังคม

ในพื้นที่ชายแดนใต้ของไทย การใช้ภาษามลายูปาตานีจึงเป็นมากกว่าการใช้ภาษาแม่ หากแต่เป็น “การแสดงออกทางวัฒนธรรม” ที่ยืนยันอัตลักษณ์ท้องถิ่น ท่ามกลางอิทธิพลของภาษาไทยมาตรฐานในระบบราชการและการศึกษา

2.1.2 เหตุใดการมองภาษาผ่านกรอบอำนาจและอัตลักษณ์จึงจำเป็น

เหตุผลสำคัญที่ต้องมองภาษาผ่านมุมมองเรื่องอำนาจและอัตลักษณ์คือ ภาษาในพื้นที่พหุวัฒนธรรมมิได้ดำรงอยู่ในความสัมพันธ์ที่เสมอภาคเสมอไป โดยเฉพาะในสังคมที่ภาษาของรัฐมี

สถานะเหนือกว่าภาษาท้องถิ่น เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างภาษาไทยกลางกับภาษามลายูปาดานิ องค์ความรู้ด้านภาษาศาสตร์สังคม การเมืองของภาษา และอุดมการณ์ทางภาษาชี้ให้เห็นว่า ภาษาไม่ได้เป็นเพียงเครื่องมือสื่อสาร หากแต่ยังความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่กำหนดว่า ใครมีความชอบธรรมที่จะพูด พูดในรูปแบบใด และเสียงแบบใดจะได้รับการยอมรับหรือรับฟังมากกว่าเสียงแบบอื่น ทั้งนี้ Irvine และ Gal (2000) อธิบายว่า อุดมการณ์ทางภาษามีส่วนทำให้ผู้คนมองความแตกต่างและความไม่เท่าเทียมทางภาษาเป็นเรื่องปกติ

อย่างไรก็ตาม หากการใช้ภาษาหนึ่งเชื่อมโยงกับการเข้าถึงทรัพยากรสำคัญ เช่น การศึกษา การสาธารณสุข หรือกระบวนการยุติธรรม ภาษาอื่นก็อาจถูกทำให้มีสถานะด้อยลง และผู้พูดภาษานั้นอาจถูกกีดกันจากการเข้าถึงสิทธิหรือบริการบางประการโดยนัย นี่จึงเป็นเหตุผลว่าเหตุใดการวิเคราะห์ภาษาในพื้นที่พหุวัฒนธรรมอย่างชาญฉลาดได้จึงไม่ควรหยุดอยู่เพียงการเปรียบเทียบคำศัพท์หรือโครงสร้างไวยากรณ์ แต่ต้องพิจารณาภาษาในฐานะกลไกของความสัมพันธ์เชิงอำนาจและอัตลักษณ์ที่ถูกสร้างและต่อรองอยู่ตลอดเวลา

2.2 ขุดแนวคิดภาษาศาสตร์สังคม

2.2.1 ตัวแปรภาษาและตัวแปรสังคม

แนวคิดสำคัญประการหนึ่งของภาษาศาสตร์สังคมแนวแปรผันเชิงปริมาณ คือแนวคิดเรื่อง “ตัวแปรทางภาษา” (linguistic variables) และ “ตัวแปรทางสังคม” (social variables) ซึ่งถือเป็นหัวใจสำคัญในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างภาษาและสังคม แนวคิดดังกล่าวได้รับการวางรากฐานอย่างเด่นชัดในงานของ William Labov (1972b) ที่ชี้ให้เห็นว่าความแตกต่างในการใช้ภาษาของผู้พูดมิใช่ความผิดพลาดหรือความไร้ระเบียบ หากแต่เป็นความแปรผันที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบและสัมพันธ์กับปัจจัยทางสังคมอย่างชัดเจน กล่าวคือ ภาษาไม่ได้ดำรงอยู่อย่างหยุดนิ่ง หากแต่เปลี่ยนแปลงไปตามกลุ่มผู้พูดและบริบททางสังคมที่ผู้พูดดำรงอยู่ ด้วยเหตุนี้ ตัวแปรทางภาษาจึงหมายถึงหน่วยทางภาษาที่สามารถปรากฏได้มากกว่าหนึ่งรูปแบบ ส่วนตัวแปรทางสังคมหมายถึงปัจจัยต่าง ๆ เช่น อายุ เพศ ระดับการศึกษา อาชีพ หรือชนชั้นทางสังคม ซึ่งอาจส่งผลต่อการเลือกใช้รูปแบบทางภาษาของผู้พูด (อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, 2540)

Labov (1972b) ได้นำแนวคิดดังกล่าวไปใช้ในการศึกษาการออกเสียงของพนักงานห้างสรรพสินค้าในนครนิวยอร์ก และพบว่ารูปแบบการออกเสียงของผู้พูดมีความสัมพันธ์กับภาพลักษณ์ทางชนชั้นของห้างแต่ละแห่ง งานศึกษานี้แสดงให้เห็นว่า ภาษาไม่ได้เป็นเพียงเครื่องมือในการสื่อสารเท่านั้น หากยังสะท้อนความสัมพันธ์ทางชนชั้น ตลอดจนการปรับตัวของผู้พูดต่อบริบททางสังคมอีกด้วย

หากนำแนวคิดดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ในบริบทของชายแดนใต้ของไทย ซึ่งเป็นพื้นที่พหุวัฒนธรรม ที่ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์มลายูมุสลิมเป็นหลัก จะพบว่าตัวแปรสังคมอย่างศาสนาและชาติพันธุ์มีอิทธิพลสูงต่อรูปแบบการใช้ภาษา เช่น กลุ่มผู้หญิงมลายูสูงวัยในชนบทมักใช้ภาษามลายูปาตานีอย่างเต็มรูปแบบในชีวิตประจำวัน ทั้งในการสื่อสารในครัวเรือน การทักทาย และบทสนทนาในตลาด ขณะที่คนรุ่นใหม่โดยเฉพาะผู้ที่ได้รับการศึกษาภายใต้ระบบการศึกษาของรัฐซึ่งใช้ภาษาไทยเป็นภาษาหลักในการเรียนการสอน มักผสมผสานภาษามลายูและภาษาไทยกลางเข้าไว้ด้วยกันในบทสนทนาเดียวกัน การใช้ภาษาลักษณะนี้แม้ดูเหมือนจะเป็นเพียงเรื่องของความสะดวกในการสื่อสาร ทว่าหากพิจารณาให้ลึกซึ้งจะพบว่า นี่คือการต่อรองทางอัตลักษณ์ที่ผู้พูดแสดงออกผ่านการเลือกใช้ภาษา

การเลือกใช้ภาษาของผู้พูดแต่ละกลุ่มในพื้นที่ปาตานีจึงไม่ใช่เพียงการตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ของการสื่อสาร หากแต่เป็นการกระทำเชิงสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นถึงตัวตน ความเชื่อ ความจงรักภักดี และความพยายามในการรักษาหรือแสดงถึงระยะห่างจากกลุ่มอำนาจกลาง การใช้คำไทยอย่าง “ไปไหนมา” แทรกอยู่ในบทสนทนาภาษามลายูในหมู่เยาวชน หรือการหลีกเลี่ยงการใช้ภาษาไทยกลางในมัสยิด ล้วนแต่สะท้อนจิตสำนึกที่ถูกกำหนดขึ้นโดยบริบทของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระดับโครงสร้าง

ในกรณีของชายแดนใต้ ตัวแปรทางภาษาและสังคมยังทับซ้อนกับบริบทของความเชื่อทางศาสนาและประวัติศาสตร์ทางการเมืองที่ซับซ้อน ภาษาไทยกลางในฐานะ “ภาษาของรัฐ” กลายเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจ ขณะที่ภาษามลายูปาตานีในฐานะ “ภาษาแห่งชีวิต” กลายเป็นเครื่องมือของการดำรงอัตลักษณ์และความเชื่อเฉพาะกลุ่ม การแปรเปลี่ยนภาษาจึงมิใช่แค่กระบวนการภายในระดับปัจเจก แต่คือการแสดงออกถึงการดำรงอยู่ของกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งภายใต้โครงสร้างรัฐชาติที่ไม่สมมาตร

กล่าวโดยสรุป แนวคิดตัวแปรภาษาและตัวแปรสังคมเป็นเครื่องมือทางทฤษฎีที่มีพลังในการอธิบายพลวัตของภาษาในสังคมพหุวัฒนธรรม โดยเฉพาะในบริบทที่ภาษาเป็นทั้งสื่อกลางการสื่อสารและสนามของการต่อรองทางอัตลักษณ์ ศรัทธา และอำนาจ ดังเช่นที่ปรากฏในชายแดนใต้ของไทย ซึ่งภาษาไม่ได้ทำหน้าที่เป็นเพียงถ้อยคำ หากแต่คือภาวะชีวิตที่มีมิติทางสังคมและการเมืองสถิตอยู่ในทุกถ้อยคำที่เปล่งออกมา

2.2.2 ภาวะสองระดับภาษา ภาวะหลายระดับภาษา และพหุภาษาภาวะในชีวิตจริง

แนวคิดเรื่อง “ภาวะสองระดับภาษา” หรือ diglossia เป็นแนวคิดสำคัญในภาษาศาสตร์สังคมที่ Charles Ferguson (1959) เสนอขึ้นเพื่ออธิบายสังคมที่มีการใช้รูปแบบภาษาสองระดับของภาษาเดียวกันแต่มีสถานะและหน้าที่ต่างกันอย่างชัดเจน กล่าวคือ “ภาษาระดับสูง” (High-variety: H) มักใช้ในบริบทที่เป็นทางการ เช่น การศึกษา ศาสนา และกิจกรรมของรัฐ ส่วน “ภาษาระดับต่ำ” (Low-variety: L) ใช้ในบริบทชีวิตประจำวัน เช่น การสนทนาในครัวเรือนหรือการติดต่อภายในชุมชน

ต่อมา Joshua Fishman (1967) ได้ขยายแนวคิดนี้ให้ครอบคลุมถึงกรณีที่ภาษาระดับ H และ L อาจมิใช่ภาษาหรือรูปแบบของภาษาเดียวกันเสมอไป หากแต่เป็นภาษาต่างกันโดยสิ้นเชิงในสังคมเดียวกัน และเสนอแนวคิด “multiglossia” เพื่อรองรับความเป็นจริงที่สังคมหนึ่งอาจมี “หลายภาษา” ซึ่งมีบทบาทแตกต่างกันทั้งตามบริบทและตามลำดับชั้นทางอำนาจ

หากพิจารณาพื้นที่ชายแดนใต้ของไทยโดยเฉพาะจังหวัดปัตตานี ยะลา และนราธิวาส ภายใต้กรอบ “multiglossia” ดังกล่าวจะพบว่าเป็นพื้นที่ซึ่งมีลักษณะของพหุภาษา (multilingualism) อย่างเด่นชัดและซ้อนทับด้วยสถานะที่ไม่เท่ากันของแต่ละภาษา (unequal multilingualism) ทั้งในระดับโครงสร้างรัฐและในชีวิตประจำวันของผู้คน

ในบริบทนี้ “ภาษาไทยมาตรฐาน” ทำหน้าที่เป็น “ภาษาระดับสูง” (H-variety) อย่างชัดเจน โดยถูกใช้ในระบบราชการ ศาล โรงเรียนของรัฐ และสื่อหลักของประเทศ (สุวิไล เปรมศรีรัตน์, 2549; อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, 2540) การเรียนรู้ภาษาไทยสำหรับผู้พูดภาษามลายูจึงไม่ได้เป็นเพียงเรื่องของการสื่อสาร หากยังเกี่ยวข้องกับการเข้าถึงอำนาจ โอกาส และบริการของรัฐในระดับโครงสร้าง

“ภาษามลายูปัตตานี” ทำหน้าที่เป็น “L-variety” ใช้ในครอบครัว ชุมชน ตลาด มัสยิด และบริบทที่ไม่เป็นทางการ ภาษานี้ผูกพันกับอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ ศาสนา และวิถีชีวิตของชาวมลายูในพื้นที่อย่างลึกซึ้ง ทั้งยังเป็นภาษาของอารมณ์ ความทรงจำ และความสัมพันธ์ส่วนตัว

นอกจากภาษามลายูปัตตานีซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในชีวิตประจำวันของคนในพื้นที่แล้ว ยังมี “ภาษามลายูมาตรฐาน” (Bahasa Melayu) ที่เข้ามามีบทบาทในบริบทเฉพาะ โดยเฉพาะในกลุ่มผู้เรียนศาสนา นักเรียนปอเนาะ หรือผู้ที่มีโอกาสเข้าถึงการศึกษาศาสนาและสื่อจากต่างประเทศ ภาษามลายูมาตรฐานจึงมักปรากฏในกิจกรรม เช่น การแปลคัมภีร์อัลกุรอาน การศึกษาศาสนา การเข้าถึงสื่ออิสลามจากประเทศมาเลเซียและอินโดนีเซีย ตลอดจนการศึกษาต่อในสถาบันศาสนาภายนอกประเทศ

อย่างไรก็ตาม สำหรับคนในชุมชนทั่วไปภาษามลายูมาตรฐานมิได้เป็นภาษาที่ใช้ในการสื่อสารในชีวิตประจำวัน แต่เป็น “ภาษาที่เรียน” มากกว่า “ภาษาที่ใช้” กล่าวคือ แม้ผู้เรียนจำนวนหนึ่งจะสามารถอ่านหรือเข้าใจภาษามลายูมาตรฐาน แต่ในการปฏิสัมพันธ์จริงยังคงใช้ภาษามลายูปัตตานีเป็นหลัก สถานการณ์นี้สะท้อนให้เห็นความแตกต่างระหว่าง “ภาษามลายูมาตรฐานในระบบการศึกษา” กับ “ภาษาที่มีชีวิตในชุมชน” อย่างชัดเจน

ขณะเดียวกัน “ภาษาอาหรับ” มีสถานะเฉพาะที่แตกต่างออกไป กล่าวคือ แม้จะไม่ใช้ภาษาที่ใช้ในการสื่อสารทั่วไปในชีวิตประจำวัน แต่มีบทบาทสำคัญในฐานะ “ภาษาแห่งศรัทธา” ในบริบทของศาสนาอิสลาม ภาษาอาหรับปรากฏทั้งในพิธีกรรม การปฏิบัติศาสนกิจ คำอวยพร การขอพร และถ้อยคำเฉพาะทางศาสนา เช่น *InshaAllah* (หากอัลลอฮ์ทรงประสงค์), *Alhamdulillah* (การ